

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Загальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

за темою – Психологія особистості.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А. А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, с.н.с. Мацегора Я. В.

2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції.

1. Взаємозв'язок соціального та біологічного в особистості.
2. Історія досліджень особистості.
3. Біогенетичний, соціогенетичний та психогенетичний підходи до розвитку особистості.
4. Формування та розвиток особистості в вітчизняних теоріях.

Рекомендована література:

1. Загальна психологія : навч. посібник. Київ : Центр учбов. літ., 2016. 291 с.
2. Іванова О.В. Психологія: вступ до спеціальності : навч. посібник. Київ : Центр учбов. літ., 2016. 180 с.
3. Іїна М.Л. Загальна психологія: теорія та практикум: навч. посібник / Суми: Унів. кн., 2011. 352 с.
4. Колобич О. П. Загальна психологія. Навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.
5. Максименко С.Д. Загальна психологія. Центр навчальної літератури. 2019. 272 с.
6. Максименко С. Д. [та ін.]. Психологія та педагогіка: підручник К.: Слово, 2012. 584 с.
7. Партико Т.Б. Психологія : підручник. Київ: Ін Юре, 2014. 665 с.
8. Поліщук С.А. Психологічні практики в системі підготовки практичних психологів : навч.-метод. Посібник. Суми: Унів. кн., 2012. 135 с.
9. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посібник. К.: Академвидав, 2011. 465 с.

Текст лекції.

1. Взаємозв'язок соціального та біологічного в особистості.

Поняття «особистість» і «індивідуальність», з погляду вітчизняної психології, не співпадають. Більш того, у вітчизняній психологічній науці існує достатньо багато розбіжностей з приводу співвідношення даних понять. Періодично виникають наукові спори з питання, яке з даних понять ширше. З однієї точки зору (яка найчастіше представлена в роботах представників Санкт-Петербурзької психологічної школи), індивідуальність об'єднує в собі ті біологічні і соціальні особливості людини, які роблять його несхожим на інших людей, тобто поняття «індивідуальність» з цієї позиції представляється ширшим, ніж поняття «особа». З іншої точки зору (яку можна найчастіше зустріти у представників Московської психологічної школи), поняття «індивідуальність» розглядається як найвужче в структурі людської організації, об'єднуюче лише відносно невелику групу якостей. Загальним в даних підходах є те, що поняття "Особистість» включає всі якості людини, що виявляються на соціальному рівні в ході формування соціальних відносин і зв'язків людини.

Разом з тим існує цілий ряд психологічних концепцій, в яких особа не розглядається як суб'єкт системи суспільних відносин, а представляється як цілісне інтеграційне утворення, що включає всі особливості людини, зокрема біологічні, психічні і соціальні. Тому вважається, що за допомогою спеціальних

особових опитувальників можна описати людину в цілому. Така розбіжність в думках викликана відмінністю в підходах до розгляду співвідношення біологічної і соціальної в структурі особи людини.

Проблема співвідношення біологічного і соціального в особі людини — одна з центральних проблем сучасної психології. В процесі становлення і розвитку психологічної науки були розглянуті практично всі можливі зв'язки між поняттями «психічне», «соціальне» і «біологічне». Психічний розвиток трактувався і як повністю спонтанний процес, незалежний ні від біологічного, ні від соціального, і як похідний тільки від біологічного або тільки від соціального розвитку або як результат їх паралельної дії на індивіда і т.п. Таким чином, можна виділити декілька груп концепцій, що по-різному розглядають співвідношення соціального, психічного і біологічного.

У групі концепцій, в яких доводиться спонтанність психічного розвитку, психічне розглядається як явище, повністю підпорядковане своїм внутрішнім законам, ніяк не пов'язаним ні з біологічним, ні з соціальним. В кращому разі людському організму в рамках даних концепцій відводиться роль якогось «вмістища» психічної діяльності. Найчастіше ми стикаємося з даною позицією у авторів, які доводять божественне походження психічних явищ.

У біологізаторських концепціях психічне розглядається як лінійна функція розвитку організму, як щось, однозначно наступне за цим розвитком. З позиції даних концепцій всі особливості психічних процесів, станів і властивостей людини визначаються особливостями біологічної структури, а їх розвиток підпорядкований виключно біологічним законам. При цьому нерідко використовуються закони, відкриті при вивченні тварин, які не зважають на специфіку розвитку людського організму. Часто в цих концепціях для пояснення психічного розвитку притягується основний біогенетичний закон — закон рекапітуляції, згідно якому в розвитку індивіда відтворюється в головних рисах еволюція вигляду, до якого цей індивід належить. Крайнім проявом даної позиції є твердження про те, що психічного як самостійного явища в природі не існує, оскільки всі психічні явища можна описати або пояснити за допомогою біологічних (фізіологічних) понять. Слід зазначити, що дана точка зору дуже широко поширена серед фізіологів. Наприклад, такої точки зору дотримувався І. П. Павлов.

Існує цілий ряд соціологізаторських концепцій, які теж виходять з ідеї рекапітуляції, але тільки тут вона представляється трохи інакше. В рамках даних концепцій затверджується, що психічний розвиток індивіда у конспективній формі відтворює основні ступені процесу історичного розвитку суспільства, раніше всього розвитку його духовного життя, культури.

Найяскравіше суть подібних концепцій виразив В. Штерн. У запропонованому ним трактуванні принцип рекапітуляції охоплює і еволюцію психіки тварин, і історію духовного розвитку суспільства. Він пише: «Людський індивід в перші місяці дитячого періоду з переважанням нижчих відчуттів, з неосмисленим рефлексним і імпульсним існуванням, знаходиться у стадії ссавця; у друге півріччя, розвинувши діяльність хапання і різностороннього наслідування, він досягає розвитку вищого ссавця — мавпи, і на другому році,

опанувавши вертикальною ходою і мовою, — елементарного людського стану. У перші п'ять років гри і казок він стоїть на ступені первісних народів. Потім слідує вступ до школи, більш напружене впровадження в соціальне ціле з певними обов'язками, — онтогенетична паралель вступу людини в культуру з її державними і економічними організаціями. У перші шкільні роки простий зміст античного і старозавітного миру найадекватніше дитячому духу, середні роки носять риси фанатизму християнської культури, і лише в періоді зрілості досягається духовна диференціація, відповідна стану культури Нового часу».

Звичайно, ми не обговорюватимемо питання про істинність того або іншого підходу. Проте, на нашу думку, приводячи подібні аналогії, не можна не враховувати систему навчання і виховання, яка історично розвивається в кожному суспільстві і має свою специфіку в кожній суспільно-історичній формації. При цьому кожне покоління людей застає суспільство на певному ступені його розвитку і включається в ту систему суспільних відносин, яка на цьому ступені вже склалася. Тому людині в своєму розвитку немає потреби повторювати в згорнутому вигляді всю попередню історію.

Ніхто не оспорюватиме той факт, що людина народжується як представник певного біологічного вигляду. В той же час чоловік після народження опиняється в певному соціальному оточенні і тому розвивається не тільки як біологічний об'єкт, але і як представник конкретного суспільства. Звичайно ж, ці дві тенденції знаходять своє віддзеркалення в закономірності розвитку людини. Більш того, ці дві тенденції знаходяться в постійній взаємодії, і для психології важливо з'ясувати характер їх взаємозв'язку.

Результати численних досліджень закономірностей психічного розвитку людини дозволяють говорити про те, що початковою передумовою психічного розвитку індивіда є його біологічний розвиток. Індивід народжується з певним набором біологічних властивостей і фізіологічних механізмів, які і виступають в ролі основи його психічного розвитку. Але ці передумови реалізуються лише тоді, коли людина знаходиться в умовах людського суспільства.

Розглядаючи проблему взаємодії і взаємовпливу біологічної і соціальної в психічному розвитку людини, ми виділяємо три рівні організації людини: рівень біологічної організації, соціальний рівень і рівень психічної організації. Таким чином, необхідно мати на увазі, що йдеться про взаємодію в тріаді «біологічне—психічне—соціальне». Причому підхід до дослідження взаємовідношення компонентів даної тріади формується з розуміння психологічної суті поняття «особа». Проте відповісти на питання, що таке особа в психологічному плані, саме по собі є вельми непростим завданням. Більш того, рішення цього питання має свою історію.

Необхідно відзначити, що в різних вітчизняних психологічних школах поняття «особа», і тим більше співвідношення біологічного і соціального в осіб, їх роль в психічному розвитку, трактуються по-різному. Не дивлячись на те що всіма вітчизняними психологами беззастережно приймається точка зору, що затверджує, що поняття «особа» відноситься до соціального рівня організації людини, існують певні розбіжності з питання про ступінь прояву в особі соціальних і біологічних детермінант. Так, відмінність в поглядах на дану

проблему ми виявимо в роботах представників Московського і Санкт-петербурзького університетів, що є провідними центрами вітчизняної психології. Наприклад, в роботах московських учених найчастіше можна зустріти думку про те, що соціальні детермінанти грають більш значущу роль в розвитку і формуванні особи. В той же час в роботах представників Санкт-петербурзького університету доводиться ідея про рівну значущість для розвитку особи соціальних і біологічних детермінант.

На наш погляд, не дивлячись на неспівпадіння поглядів на окремі аспекти дослідження особи, в цілому ці позиції скоріше доповнюють один одного.

В історії вітчизняної психології уявлення про психологічну суть особи неодноразово змінювалося. Первинне осмислення особи саме як психологічній категорії будувалося на перерахуванні складових частин, створюючих особу як якусь психічну реальність. В цьому випадку особа виступає як набір якостей, властивостей, рис, особливостей психіки людини. З певної точки зору даний підхід був вельми зручний, оскільки дозволяв уникнути цілого ряду теоретичних труднощів. Проте цей підхід до проблеми розуміння психологічної суті поняття «особа» був названий академіком А. В. Петровським «колекціонуванням», **бо в цьому випадку особистість перетворюється на якесь вмістище, місткість, що приймає в себе інтереси, здатності, межі темпераменту, характеру і т.д.** З позиції даного походу завдання психолога зводиться до каталогізації всього цього і виявлення індивідуальної неповторності його поєднання у кожної окремої людини. Такий підхід позбавляє поняття «особа» його категоріального змісту.

У 60-і рр. XX в. на порядок денний встало питання про структуризацію численних особових якостей. З середини 1960-х рр. почали робитися спроби з'ясувати загальну структуру особи. Дуже характерний в цьому напрямі підхід До. До. Платонова, що розумів під особою якусь біосоціальну ієрархічну структуру. Учений виділяв в ній наступні підструктури: спрямованість; досвід (знання, уміння, навички); індивідуальні особливості різних форм віддзеркалення (відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення) і, нарешті, об'єднані властивості темпераменту.

2. Історія досліджень особистості.

Заслуговує на увагу історичний аналіз розвитку теоретичних поглядів на особистість і класифікація сучасних теорій особистості, розроблені Р. С. Немовим. Відповідно до цих тверджень можна виділити три основні періоди в розвитку психологічних поглядів на особистість: філософсько-літературний, клінічний та експериментальний.

Філософсько-літературний період охоплює проміжок часу від мислителів стародавнього світу до початку XIX століття. Теорія духовного світу людини сформувалась на основі спостережень за особливостями поведінки людей, виявлення їх індивідуальних відмінностей. Теоретичні викладки цього періоду мали абстрактний характер і торкалися в основному моральної та соціальної природи особистості. Цей період освітлений геніальними здогадками та ідеями таких зірок світової культури людства, як Соломон, Піфагор, Геракліт, Сократ, Демокрит, Платон, Діоген, Аристотель, Епікур, Сенека, Плутарх, Фірдоусі, Омар Хайям, Р. Бекон, Монтень, Сшноза, Вольтер, Г. Сковорода, Кант та багато інших.

Вони внесли неоціненний вклад у розуміння природи та суті людської особистості.

У клінічний період, майже до першої чверті XX століття, філософсько-літературні описи особистості почали доповнюватись результатами психологічних спостережень і досліджень в умовах клініки. Зібраний та проаналізований психіатрами клінічний матеріал про особливості психічних проявів хворих людей допоміг виявити психологічні особливості особистості, властиві не лише хворим, а й здоровим людям, проте у хворих вони гіпертрофовані.

Особливість цього періоду полягає в тому, що, намагаючись дати визначення особистості, психіатри робили це в термінах "рис особистості". Риси давали можливість описати і цілком нормальну і паталогічну особистість.

Такий підхід впливав з потреб психотерапії, але обійтися в психологічній науці при описанні поняття "особистість" без термінів рис було вже неможливо. Головний недолік цього підходу полягав у тому, що в основу "теорії особистості" лягли риси, притаманні як хворій, так і здоровій людині, тобто не враховувалися психічні властивості, притаманні лише "нормальній" особистості. Проте, за цей відносно короткий період, розвиток теоретичних уявлень про особистість зробив помітне зрушення вперед.

Експериментальний період, початок якого припадає на першу чверть XX століття, в дослідженні особистості пов'язаний з "кризою психології". Суть її полягала в суперечності між досягнутим рівнем у розумінні психічних процесів та психічних функцій і неможливістю застосувати ці досягнення до пояснення цілісних поведінкових актів людини. Індивід постав як сукупність окремих психічних функцій, що не вело до цілісної психології особистості. Проте проведені дослідження мали експериментальний характер. Одержані дані піддавалися статистичному обробленню, що значно підвищило наукову достовірність результатів вивчення психічних феноменів. Завдяки цьому було зроблено новий крок у вивченні особистості, перейшовши від умоглядних викладок, від виміру та оцінювання окремих психічних функцій до експериментально вивіренних і математично оброблених теоретичних моделей особистості.

Експериментальні дослідження особистості в Росії були започатковані О. Ф. Лазурським і Г. І. Россолімо, а за кордоном - Г. А. Айзенком, Р. Кеттелом і Г. Олпортом.

У працях О. Ф. Лазурського зроблено важливий крок у переході до нового розуміння системи взаємин людини з навколишнім соціальним середовищем. Він вводить у психологію природний експеримент, при якому навмисне втручання в життя людини поєднується з природною і порівняно простою обстановкою досліду. Завдяки цьому відкривається можливість дослідження не лише окремих психічних процесів та функцій, а й особистості в цілому. Свої погляди вчений узагальнив у курсі лекцій "Загальна та експериментальна психологія", де стверджував, що темперамент і характер складають ендопсихічну, тобто природжену сторону особистості. А ставлення людини до оточуючої дійсності

становить другу сторону - екзопсихічну, що формується в індивідуальному досвіді особистості.

Інший російський вчений Г. І. Россолімо вносить ідею кількісної оцінки інгредієнтів душевного життя з метою створення його індивідуально своєрідного профілю у здорової або хворої особистості. Розроблений метод дозволяв вирішувати практичні питання про типи психічних індивідуальностей, розумову відсталість про діагностування хворобливих симптомів у галузі психіки тощо. Та головне, що він також стоїть біля джерел цілісного підходу до вивчення і описання особистості.

В експериментальне вивчення особистості значний внесок зробив Г. Айзенк. Він розробив оригінальні методи і процедури математичного оброблення даних експерименту та спостережень, опитувань й аналізу документів, одержаних про особистість різними методами і з різноманітних джерел. В результаті застосування таких дослідницьких процедур виникла можливість одержати корелюючі (статистично зв'язані між собою) дані, які характеризують загальні та індивідуально стійкі риси особистості. Цей напрям, що дістав назву "теорія рис", був розвинений Г. Олпортом і покладений в основу нової теорії особистості.

Р. Кеттел у рамках цієї теорії розробив процедуру експериментального вивчення особистості методом факторного аналізу. Він закладав основи тестології особистості, виділив і описав ряд реальних факторів (рис) особистості. Йому належить один з перших тестів особистості "16-факторний тест Кеттела".

Експериментальний підхід до цілісного вивчення й описання особистості виявився вельми плідним. Це привело до появи в 30-х роках нашого століття політичної диференціації досліджень та виникнення нових трактувань теорії особистості. Так, Курт Левін з позицій гештальтпсихології зробив спробу експериментально дослідити психологічну культуру особистості, що включала потреби, афекти і волю. Хоча це були лише деякі елементи структури особистості, але результати їх досліджень були цікавими й плідними. У цей період виникло ряд нових і цікавих концепцій особистості: теорія самореалізації Г. Олпорта, концепція самоактуалізації А. Маслоу, теорія "Я" К. Роджерса, біосоціальна теорія Г. Мерфі, персонологія Г. Меррея і факторіальні теорії Р. Кеттела, Г. Айзенка і П. Гілфорда.

Вивчення власне психології особистості слід зауважити, що з багатьох галузей психологічних знань це досить молода наука. Свій розвиток вона отримала на початку ХХ століття у відповідь на кризу традиційної вундтовської психології.

Витоки кризи виникли разом з народженням самої психології особистості. У тепер вже далекому 1931 Л. С. Виготський писав, що «досі залишається закритою центральна і вища проблема психології - проблема особистості та її розвитку». Приблизно в цей же час, в 1937 році, Гордон Олпорт у своїй першій книзі «Особистість: психологічна інтерпретація» наводить більш 50 різних визначень особистості. Спроба їх синтезування виявляється невдалою і Олпорт змушений був відмовитися від визначення особистості, визнаючи тільки те, що «людина - це об'єктивна реальність». А через півстоліття відомий вітчизняний методолог П. Г. Щедровицький і раніше вимушений констатувати, що в переважній більшості випадків проблема психології особистості залишається на рівні описової

психології, а саме поняття «особистість» існує лише як побутове позначення. Слід визнати, що і для зарубіжної і вітчизняної психології проблема особистості виявилася запеклій.

У всякому разі, як зазначає К. К. Платонов за період з 1917 по 70 роки в радянській психології можна виділити щонайменше чотири домінуючі теорії особистості:

- 1917-1936 рр. особистість як профіль психічних рис
- 1936-1950 рр. особистість як досвід людини
- 1950-1962 рр. особистість як темперамент і вік
- 1962-1970 рр. особистість як сукупність відносин, що проявляються в спрямованості

Інший відомий автор - А.В.Петровський теж говорить про існування у вітчизняній психології різних підходів до розуміння особистості в різні історичні відрізки часу. Так період 50-60-х років характеризується так званім «колекціонерських» підходом, в рамках якого «особистість виступає як набір якостей, властивостей, рис, характеристик, особливостей психіки людини».

З середини 60-х років робляться спроби з'ясування загальної структури особистості, а відбувся в 1969 році Всесоюзний симпозіум з проблем особистості пройшов під знаком розуміння особистості як біосоціальної істоти і структурного підходу. Подальша критика цього підходу полягала в тому, що в особистості виділялися як біологічна, так і соціально зумовлені підструктури, а це призводить до того, що між поняттями «особистість» і «людина», «особистість» і «індивід» ставиться знак рівності.

Погляди зарубіжних психологів на особистість характеризуються ще більшою строкатістю. Л. Хьєлл і Д. Зіглер в своїй відомій монографії виділяють щонайменше дев'ять напрямків у теорії особистості. Це - психодинамічний (З.Фрейд) і переглянутий А. Адлером і К. Юнгом варіант цього напрямку, диспозиційно-ное (Г.Олпорт, Р.Кеттела), бихевиористское (Б.Скиннер), соціально-когнітивне (А.Бандура), когнітивне (Дж. Келлі), гуманістичне (А.Маслоу), феноменологічне (К.Роджерс) і еґо-психологія, представлена іменами Е.Еріксона, Е. Фромма та К.Хорни.

Як відзначають Л. Хьєлл і Д. Зіглер, уявлення про особистість цих та інших, близьких до них, авторів, недвозначно говорять про несхожості цих концепцій. У той же час слід визнати, що узагальнене уявлення про особистість з позицій різних авторів набагато випукліше і багатогранніше, ніж в початкової концепції «зовнішнього соціального образу». Проте аналіз цих концепцій дозволяє виділити і спільні точки дотику. До них відносяться такі положення.

1. У більшості визначень особистість постає у вигляді якоїсь гіпотетичної структури або організації. Поведінка людини організується і інтегрується на рівні особистості.

2. У більшості визначень підкреслюється значення індивідуальних відмінностей між людьми.

3. У більшості визначень особистість характеризується в еволюційному процесі, як суб'єкт впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи генетичну і біологічну схильність, соціальний досвід і динамічну зовнішнє середовище.

4. У більшості визначень саме особистість «відповідає» за стійкість поведінки. Саме вона забезпечує людині почуття безперервності в часі і навколишньому середовищу.

Сьогодні у вітчизняній психології широко поширений погляд на людину як на індивіда, особистість і суб'єкт діяльності, але при цьому відсутня більш-менш загальноприйнята концепція особистості. Порівняння узагальнених поглядів вітчизняних і зарубіжних психологів виявляє певну схожість між ними щодо особистості. Отже, загальне руху психологічної думки, що фіксується в різних країнах у різних дослідників вселяє певний оптимізм щодо цієї складної психологічної проблеми - проблеми особистості.

Психологія особистості займає в системі психологічних знань особливе місце. Розглядаючи питання, що стосуються основних характеристик людини і його розвитку, видатний психолог Б. Г. Анан'єв писав: "Проблема особистості, будучи однією з центральних у теоретичної та прикладної психології, виступає як дослідження характеристики психічних властивостей і відносин особистості (загальна психологія особистості), індивідуальних особливостей і відмінностей між людьми (диференціальна психологія), міжособистісних зв'язків, статусу та ролей особистості в різних спільнотах (соціальна психологія), суб'єкта суспільної поведінки і конкретних видів діяльності (всі галузі прикладної психології) "

На думку Б.Г. Анан'єва єдність біологічного і соціального в людині забезпечується за допомогою єдності таких його макрохарактеристик як індивід, особистість, суб'єкт і індивідуальність.

Носієм біологічного в людині є головним чином індивід. Людина як індивід являє собою сукупність природних, генетично обумовлених властивостей, розвиток яких здійснюється в ході онтогенезу, результатом чого стає біологічна зрілість людини.

Соціальне представлено в людині за допомогою особистості та суб'єкта діяльності. При цьому мова не йде про протиставлення біологічного і соціального, хоча б тому, що індивід у ході життя соціалізується і набуває нових властивостей. З іншого боку, особистістю і суб'єктом діяльності людина може стати лише на основі деяких індивідуальних структур.

Людина - це не тільки індивід і особистість, а й носій свідомості, суб'єкт діяльності, що виробляє матеріальні і духовні цінності. Людина як суб'єкт постає з боку його внутрішньої, психічного життя, як носій психічних явищ. Структура людини як суб'єкта діяльності утворюється з певних властивостей індивіда та особистості, які відповідають предмету і засобам діяльності.

Таким чином, кожна людина постає у вигляді якоїсь цілісності - як індивід, особистість і суб'єкт, зумовленої єдністю біологічного і соціального. Як індивід він розвивається в онтогенезі, а як особистість він проходить свій життєвий шлях, в ході якого відбувається соціалізація індивіда.

Проте, очевидно, що ми відрізняємося один від одного своїм темпераментом, характером, стилем діяльності, поведінки і т.д. Тому використовується поняття індивідуальності. Індивідуальність - це неповторне поєднання в людині її рис з трьох підструктур (індивід, особистість, суб'єкт діяльності) психіки.

Тому, приступаючи до психологічної характеристики людини, необхідно дати

психологічну характеристику людини як індивіда, власне особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності.

Людина - з однієї сторони істота біологічна, тварина, наділена свідомістю, що володіє мовою, здатністю трудитися; з іншої сторони людина - істота суспільна, їй необхідно спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми. Особистість - це та ж людина, але розглянута тільки як суспільна істота. Говорячи про особистість, ми відволікаємося від біологічної природної її сторони. Не всяка людина є особистістю. Індивідуальність - це особистість конкретної людини як неповторне поєднання своєрідних психічних особливостей. Індивід - людина як одиниця суспільства. Одні вчені вважають, що психіка людини біологічно обумовлена, що всі сторони особистості є уродженими. Наприклад: характер, здібності успадковуються як колір очей, волосся. Інші вчені вважають, що кожна людина завжди знаходиться у визначених відносинах з іншими людьми. Ці суспільні відносини і формують людську особистість, тобто людина засвоює прийняті в даному суспільстві правила поведінки, звичаї, моральні норми. Але й природні біологічні особливості необхідні для психічного розвитку людини. Необхідні людський мозок і нервова система, щоб на цій основі стало можливе формування психічних особливостей людини.

У більшості зарубіжних психологічних концепцій, іменованих у нас "теоріями особистості", категорія особистості зустрічається не часто, в основному використовується термін "людина". І це зрозуміло, оскільки ці теорії побудовані на основі психотерапевтичної практики.

У нашій же країні психотерапія не отримала належного розвитку. А традиції комплексного вивчення людини не тільки в патології, але і в нормі були закладені ще в 20-і роки в Ленінградському психоневрологічному інституті. Там В.М. Бехтерев і Н.М. Щелованов організували клініку - лабораторію раннього дитинства. У ній був розроблений і застосований, як пише Ананьєв, комплексний метод тривалого вивчення одних і тих же дітей протягом усього періоду раннього дитинства. Вже в 1928 р. були опубліковані результати досліджень. У цьому ж році М.М. Рибників вперше висловив ідеї про необхідність створення вікової психології - періоді зрілості або дорослості. Нову дисципліну він запропонував назвати "акмеологією".

На теоретико-експериментальну розробку Ананьєвим фундаментального положення про вплив суспільно-історичного процесу не тільки на особливості людини, але і на його індивідуально-організмичними характеристики вплинули роботи П.Ф. Лесгафта, який, як підкреслює Ананьєв, виявив істотну залежність зміни структури та динаміки людського організму від економічних умов і процесу праці.

Аналізуючи стан світової психологічної науки, Ананьєв висловлює незадоволення тим, що виникають у XX столітті нові напрямки не керуються принципом цілісності людини і досліджують різні його рівні поза зв'язком їх один з одним. Так, онтогенетика людини, що вивчає його як індивіда, веде дослідження паралельно персоналістики, аналізує людину як особистість. У той же час у закордонній психології з'являються теорії, творці яких прагнуть вивчити в динаміці і єдності різні "системи" людини. У Віденському психологічному

інституті Ш. Бюлер, почавши спочатку розробляти проблему інтелектуального розвитку дітей, потім приступила до виконання грандіозного задуму - вивчення розвитку людини протягом всього його життя. У 1933 р. вийшла її широко відома книга "Плин людського життя як психологічна проблема". У ній Бюлер виділяє три аспекти вивчення життєвого циклу людини - біологобіографічний; історію переживань і зміни внутрішнього світу; історію творчості як об'єктивації свідомості. Однак еволюцію багатопланового життя людини вона розглядає ізольовано від перетворення суспільно-історичних умов і не розкриває відносин між фазами різних напрямків розвитку людини, що і відзначає Ананьєв.